

Den makedonske grav

af Kristina Borgen Petersen

Den makedonske grav er en type kammergrav, der udelukkende blev konstrueret indenfor en periode på få hundrede år, og som overvejende er fundet i de makedonske regioner af Nordgrækenland.

Der er til dato fundet 99 makedonske grave (se **tabel 1**) og antallet er stadig stigende. Kammergrave er langt fra unikke for Makedonien. De findes ved talrige lokaliteter i hele Middelhavsområdet og de er blevet bygget i såvel forhistorisk som i romersk tid. Det, der gør den makedonske grav speciel, er kombinationen af et tøndehvælvet gravkammer, en ofte omfattende dekoration og ved at være fuldstændig dækket af en tumulus. Desværre er en stor del af gravene ikke fundet intakte, hvilket f.eks. vanskeliggør datering af gravene, for slet ikke at nævne spørgsmålet om hvem der konstruerede disse grave.

Den første makedonske grav blev fundet af arkæologen L. Heuzey. Han var stærkt interesseret i den antikke makedonske kultur og var naturligvis bekendt med de afsnit af rigets historie, som var bevaret gennem værker fra oldtidens forfattere, så som Plutarch, Diodor og Quintus Curtius Rufus, men disse gav langt fra et fyldestgørende indblik i den makedonske kultur.¹ Han rejste derfor i 1855-56 gennem de nordgræske regioner for at studere og dokumentere levnene efter oldtidens Makedonien. Heuzey fandt, at Nordgrækenland var så rigt på levn fra antikken, at han vendte tilbage i 1861 sammen med arkitekten H. Daument for at udføre en grundig survey. Dette afstedkom adskillige udgravninger i regionen Vestmakedonien, hvor Heuzey bl.a. afdækkede en ny type kammergrav, som han døbte 'den makedonske grav'.² De følgende 150 år udgraves næsten 100 grave af den makedonske type, som i henhold til deres konstruktion og gravgods kan dateres til perioden ca. 350 til 150 f.Kr.

Denne artikel søger at kaste lys over årsagen til gravtypens pludselige fremkomst og bratte ophør i de makedonske nekropoler, samt at belyse hvem der gravlagdes i denne gravtype. Artiklens omfang tillader ikke en gennemgående analyse af samtlige

1. Diod.16.93-95 og Diod.16.1-7; Plut. Alex. 10-11. For en samlet beskrivelse af Makedoniens historie, se Herodot bog 9.

2. Heuzey (1860); Heuzey og Daument (1876).

makedonske grav, men med udgangspunkt i mit speciale fra 2011,³ håber jeg at kunne give læseren en introduktion til nogle få af den makedonske gravs mange facetter.

Makedoniens historie i korte træk

For at sætte de makedonske grave ind i en historisk kontekst, vil en kort præsentation af Makedoniens historie være nødvendig. Oldtidens Makedonien, som tog sin begyndelse i det, der i dag er de nordgræske regioner Vest- og Centralmakedonien, gennemgik en gradvis men omfattende udvikling fra at bestå af spredte bosættelser i neolitisk tid til at blive et rige med en stærk kulturel identitet.

Ifølge Diodor var den første Makedonske konge, kong Karanos.⁴ I første halvdel af 8. årh. f.Kr. forenede han regionens små kongedømmer til et rige, Makedonien. Endvidere grundlagde han rigets første hovedstad, Aigai, på hvis nekropoler flertallet af de kommende makedonske konger skulle blive begravet.⁵ Frem til ca. år 512 f.Kr. voksede riget i omfang og magt, men blev herefter underlagt Perserriket, som en selvstyrende vasalstat frem til persernes retræte i 479 f.Kr. Ved slutningen af 5. årh. f.Kr. havde Makedonien vokset sig til en betydelig økonomisk magt med en organiseret hær og et velfungerende vejnet. Grundet rigets størrelse valgte man at flytte hovedstaden til Pella, der lå mere centralt i det ekspanderende makedonske rige, men bibeholdt nekropolen ved Aigai.

I anden halvdel af 4. årh. f.Kr. valgte Kong Philip II at invadere Makedoniens nordgræske nabostater og gjorde derved Makedonien til en af datidens supermagter. Ved mordet på Philip i 336 f.Kr. strakte det makedonske rige sig helt fra Donau i nord til Attika i syd.⁶ Hans søn, Alexander, overtog herefter tronen og blev derved kong Alexander III.⁷ Philip II havde haft planer om at "befri" de græske byer i Lilleasien fra

3. Petersen (2011)

4. Diod. 14. 11.4-7

5. Denne datering stemmer overens med de arkæologiske undersøgelser af Aigai, der placerer grundlæggelsen af byen til starten af 8. årh. f.Kr. Badian (1982) 39-43; Borza (1990); Mee & Spawforth (2001) 394; Rawlinson (1899); Sakellariou (1983); Vokotopoulou (1995).

6. Hdt.5.17-22; Hdt.9.44-45; Thuc.2; 100; Badian (1982) 34-39; Borza (1990); Mari (2011) 85-86, 89; Mee & Spawforth (2001) 394; Rawlinson (1899); Sakellariou (1983); Vokotopoulou (1995).

7. I dag er han hovedsageligt kendt under tilnavnet *Den store*. Det vides ikke præcist, hvornår Alexander får dette tilnavn. Det første sted betegnelsen anvendes er i komedien *Mostellaria* af Plautus, hvor han i vers 775 skriver: "Alexandrum magnum atque Agathoclem aiunt maxumas duo res gessisse".

perserne. Disse planer ville Alexander nu gennemføre, men først måtte han nedkæmpe de thrakiske, illyriske og græske oprør, der var brudt ud efter Philips død. Følgelig kunne han gennemføre sin fars planer, men Alexanders ambitioner havde udviklet sig; han ville lave en samlet hellensk stat, der skulle strække sig fra Grækenland og gennem hele det persiske rige. Hans hær krydsede Hellespont i 334 f.Kr., og inden for tre år, var han nået sejrrikt frem til Persepolis og Pasargadae. Herpå førte han hæren videre ind i Asien, og først da de nåede Indusfloden stoppede han sin fremmarch. Ved Alexanders pludselige død i 323 f.Kr., efterlod han sig et kæmperige uden at have udnævnt en efterfølger (Fig. 1). Følgelig opstod der interne stridigheder om magten, og resultatet blev, at riget i 300 f.Kr. deltes mellem de tre generaler: Perdikkas, der fik Makedonien og Grækenland; Ptolemaios I, som overtog Ægypten og Seleucus I, der tog magten i Asien.

I det følgende århundrede hærgede borgerkrig i et svindende Makedonien. I 222

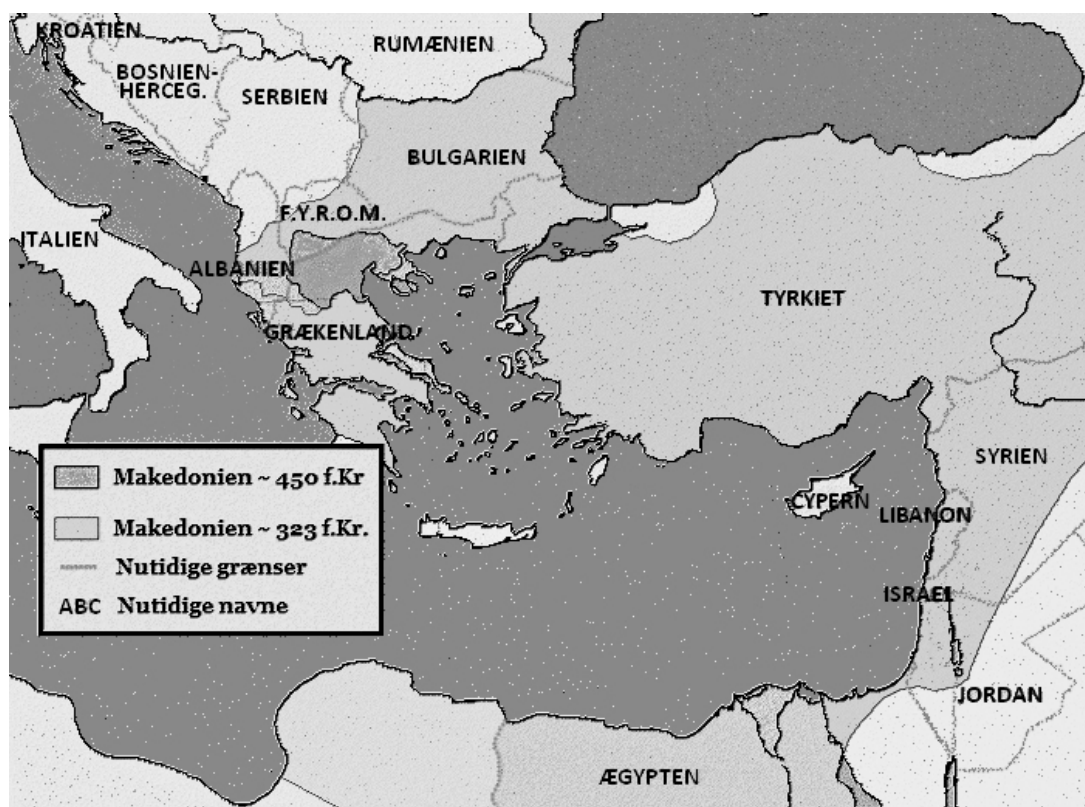

Fig. 1 – Det makedonske rige. Efter Petersen (2011).

f.Kr. ville kong Philip V genetablere Makedonien som en stormagt, men i hans søgen efter kontrol over de vestlige naboer, stødte han sammen med Rom, som var ved at

ekspandere østpå. Dette sammenstød førte til de to første makedonske krige og enden på det makedonske kongerige.

I den første krig tabte Philip V det resterende græske område og Makedonien blev reduceret til sine oprindelige grænser fra før 450 f.Kr. (Fig. 1). Philip forsøgte at tilbageerobre det tabte land, men Rom, der havde indgået en alliance med de makedonskfjendtlige illyriske stammer og kong Attalos af Pergamon, overvandt igen makedonerne i den anden makedonske krig, og efter slaget ved Cynoscephalae i 197 f.Kr. holdt Philip fred med romerne frem til sin død i 179 f.Kr.

Under kong Perseus, søn af Philip V, udkæmpedes den tredje makedonske krig, hvori Rom endegyldigt besejrede den makedonske hær. I 168 f.Kr. blev Makedonien opdelt i fire administrative regioner, for hvilken det var udtrykkeligt forbudt at have kontakt hinanden imellem. I 146 f.Kr. erklærede det romerske senat Makedonien for en romersk provins og underlagde provinsen strenge restriktioner, eksempelvis på hvilke typer grave der måtte opføres. De tidligere så trivelige makedonske byer gik i forfald, og kun byerne langs Via Egnatia, som f.eks. Thessaloniki, vedblev at blomstre både økonomisk og kulturelt under det romerske herredømme.⁸ Med undtagelse af de dele af Makedoniens historie, som blev belyst af senere forfattere, gik det makedonske rige og dets kultur i glemmebogen.

Den makedonske grav

Generelt består de makedonske nekropoler af en blanding af gravtyper fra flere perioder – lige fra simple huller gravet direkte i jorden til mere grandiose typer, der er anlagt i tumuli. Blandt sidstnævnte dukkede der i anden halvdel af 4. årh. f.Kr. en ny type rektangulær kammergrav op, der kaldes den makedonske grav. I 1876 definerede Heuzey den makedonske grav til at være “en underjordisk kammergrav med reliefsmykkede kliner og et tøndehvælv, en facade og farverig udsmykning”.⁹ Denne definition af gravtypen blev i det store hele ikke ændret før i 1970’erne, hvor arkæologen W. Hoepfner foreslog en redefinering af gravtypen.¹⁰

8. Borza (1990); Mee & Spawforth (2001) 394; Rawlinson (1899); Vokotopoulou (1995).

9. Heuzey (1860); Heuzey og Draument (1876) - for definition af gravtypen, se side 250.

10. For definition, se Hoepfner (1971) 137-39.

Helt specifikt kan denne gravtype have et, to eller i meget få tilfælde tre kamre, heraf er gravkammeret altid det største og konstrueret med et tøndehvælvet loft.

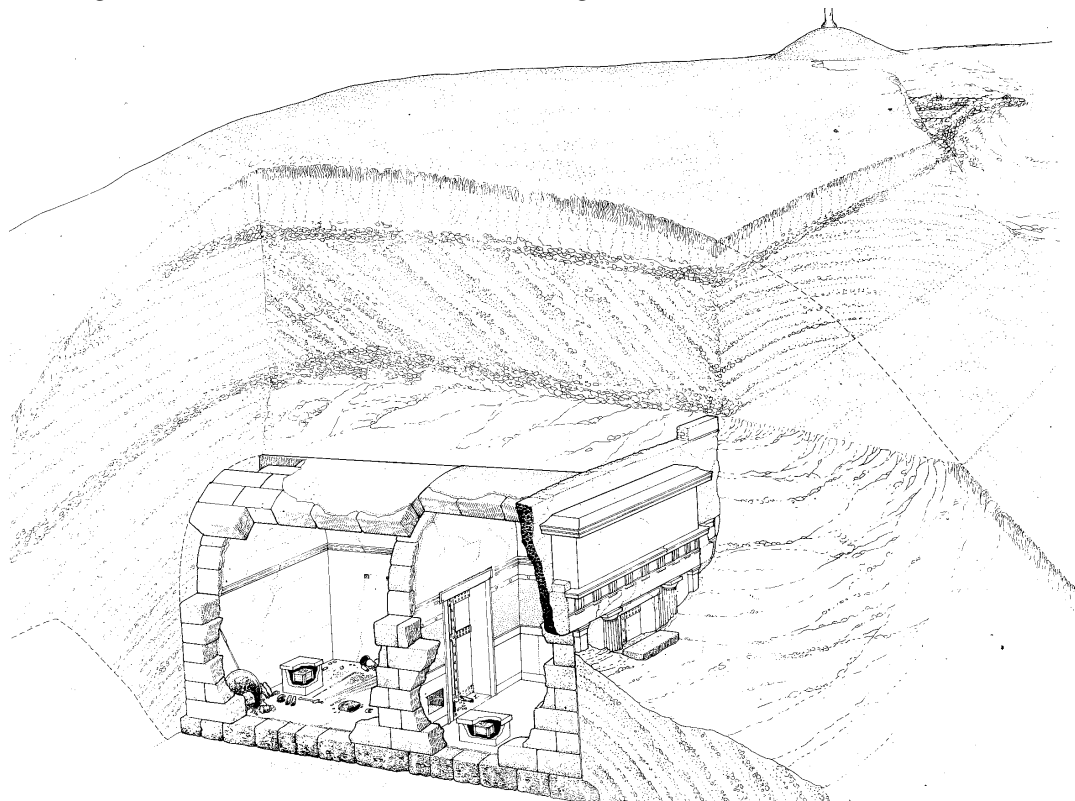

Fig. 2 – Grav II – Den store tumulus, Aigai. Efter Andronikos (1977), fig. 22.

Graven blev enten opført med isodomisk stenmurværk eller hugget direkte i grundfjeldet, og almindeligvis blev kamrene beklædt med stuk og ofte bemalet med alt lige fra simple striber til omfattende figurmalerier. Indgangen blev altid placeret i den ene kortside. Mens nogle grave markerede indgangen med en simpel dørkarm, havde andre mere omfattende udsmykninger, nogle f.eks. med søjler, der imiterede facaden af et lille tempel eller et palads. Ofte førte en trappe eller bred dromos frem til indgangen, og efter gravlæggelsen blev hele gravanlægget dækket med en tumulus (**Fig. 2**).

Langt de fleste grave af den makedonske type er fundet i den græskmakedonske region. Der er til dato fundet 99 grave, hvoraf tre er fundet i Albanien, tre i Tyrkiet og 93 i Grækenland. Ud af de 93 grave i Grækenland er de 78 fundet i de græskmakedonske regioner og antallet er stadig stigende.¹¹

De gravlagte

Det har ikke været muligt at bestemme præcis hvem gravene tilhørte, men via det epigrafiske materiale på gravene og knoglematerialet har det været muligt at kønsbestemme de gravlagte i 15 ud af 99 grave.

Der er fundet fem grave, der bærer en dedikationsindskrift med navnet på den eller de gravlagte. Ingen af disse oplyser titler eller giver anden indikation af vedkommendes status eller beskæftigelse, og det eneste fællestræk for alle fem grave er, at de bærer minimum et mandnavn. Derudover er der stor variation i fordelingen af kønnene og antallet af navne på graven. Eksempelvis er der i Lyson og Kallikles-graven fra Lefkadia 18 indskrifter: ti mandnavne og otte kvindenavne; hvorimod grav I ved Amfipolis har tre navne over indgangen: to kvinde- og et mandnavn.¹²

I flere tilfælde er der fundet steler med dedikationsindskrifter på tumuli der indeholder makedonske grave, men det kan ikke med vished afgøres, om disse tilhører de makedonske grave eller en af de øvrige grave i disse tumuli. Stelerne kan derfor ikke umiddelbart anvendes til at klarlægge gravenes ejerskab. Det formodes dog, at de makedonske grave er blevet markeret med en stele eller anden form for gravmarkør, både fordi der er lighed mellem gravenes og stelerne dekoration og bogstavernes udse-

11. Senest den 12. august 2014 kunne det græske kulturministerium meddele, at der var fundet en ny stor makedonsk grav under Kastahøjen ved Amfipolis i Nordgrækenland. Dette er en unik grav, både i udformning og dekoration, da den bl.a. er den eneste makedonske grav, hvis indre er dekoreret med karyatider. Dertil er det den hidtil største grav, der er fundet i Grækenland. Papadimas (2014); Georgipoulos (2014).

12. De fem grave er: Lyson og Kallikles-graven fra Lefkadia -18 indskrifter i graven (ti mandnavne og otte kvindenavne); den makedonske grav fra nekropolen ved den nordlige akropolis på Aegina - et mandnavn; Grav I ved Amfipolis - tre navne over indgangen til graven (to kvinde- og et mandnavn); Heroon-graven ved Philippi - et mandnavn indhugget i gravens sarkofag; Karapetsas-graven ved Nea Kerdyllia - to mands navne indhugget i graven. I alt er der bevaret navne på henholdsvis 15 mænd og 10 kvinder. Se Petersen (2011).

ende, og fordi den makedonske dødekult synes at have paralleller til den athenske.¹³ Vi ved så godt som ingen ting om de almene makedoneres begravelsesritualer, men de royale begravelser og dødekult findes der bl.a. et forholdsvis veldokumenteret epigrafisk materiale.¹⁴

Ved en gennemgang af knoglematerialet fra gravene var det muligt at kønsbestemme de gravlagte fra yderligere ti grave til at bestå af i alt ti mænd og fem kvinder.¹⁵ Ligesom ved dedikationsindskrifterne var der ej heller her et mønster i kønsfordelingen i gravene. I fire grave var der gravlagt både en mand og en kvinde; i en enkelt var gravlagt en kvinde; i yderligere fire grave var der gravlagt en mand; og i den sidste var der både resterne af et mandsskelet og en kremation (der ikke var mulig at kønsbestemme), samt en dedikation med et mandsnavn. Dertil er der fundet adskillige grave, hvori der endvidere er blevet begravet børn sammen med både mænd og kvinder. Der foreligger desværre ikke en samlet undersøgelse af slitagen på knoglerne fra gravene, dette kunne ellers, i samspil med gravgodset, være en god indikator af afdødes sociale status.

Gravgodset

En gennemgang af gravgodset giver ikke yderligere kriterier i forhold til hvem gravene har tilhørt, men på grundlag af den generelle kvalitet af gravudstyret må det antages at gravlagte var fra den øvre halvdel af den bedre bemidlede befolkningsgruppe. I de 36 af gravene er der fundet møbler eller møbelrester, og i 53 er der fundet gravudstyr i form af genstande, såsom spise- og drikkekar, våben, smykker og metalindvævet klæde (Fig. 3). Variationen i gravudstyret tyder på, at det har været op til den enkelte, eller familien, at bestemme, hvad der skulle med i graven. Der er ingen tegn på, at et specifikt gravsæt eller en genstandstype har været tilknyttet et bestemt køn, og alle typer er til

13. Garland (1985), 55; Mari (2008).

14. Mari (2008).

15. De ti grave er: Kastan - New tomb ved Amphipolis (en kvinde over 60 år, en mand i midt 30'erne, en mand i midt 40'erne og et spædbarn); Grav II / Karitsa ved Dion (en pige 13-14 år); Erotenes grav ved Eritria (To midaldrende mænd); Great tomb / tomb of Judgment / tomb of Krisis fra Lefkadia (en midaldrende mand); Lyson og Kallikles-graven fra Lefkadia (en ældre mand og tre unge mænd); Grav B fra Pella (en ung kvinde); Graven ved Terpni-Nigrita (To unge mænd); Phinikas grave ved Thessaloniki (en mand); Alexander IV's grav / Prince's tomb i Vergina / Aigai (en teenage dreng); Grav II i Vergina / Aigai (en midaldrende mand og en yngre kvinde).

stede lige hyppigt i grave for mænds og kvinder. Det er dog interessant at bemærke, at smykker og almenpraktiske genstande, som service, lamper og genstande til toilette, samt banketservice fremkommer hyppigere som gravgaver end våben. Dertil er der

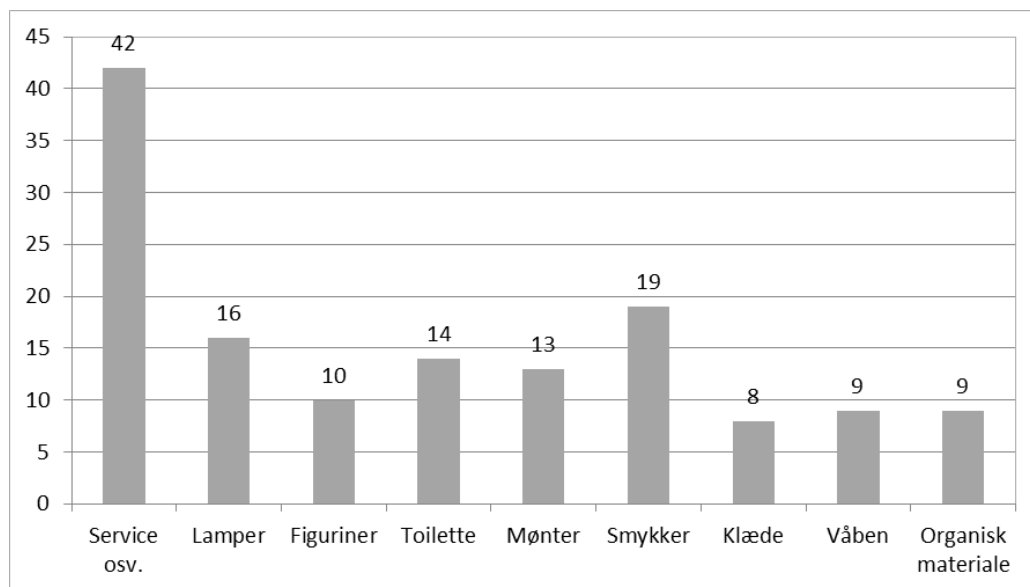

Fig. 3 – Gravudstyr.

ikke fundet et eneste stykke værktøj, hvilket kan indikere, at man hovedsageligt forventede, at afdødes efterliv ville være komfortabelt uden behov for at arbejde. Hvilket både kan have religiøse eller status-betingede årsager.¹⁶

Datering af gravene

Datering af de makedonske grave har i nogle tilfælde være ganske problematisk. En af hovedårsagerne er, at gravrøvere har forvoldt omfattende skade på gravene, dels ved at bryde ind og dels ved at have ladet gravene stå åbne for vind og vejr. Hertil er hovedparten af gravgodset, som kunne hjælpe med en datering, blevet fjernet. Frem til 1977 var der kun fundet en håndfuld grave, som ikke var plyndret, og selv om der blev fundet intakte grave – eksempelvis gravene fra Μεγάλη Τούμπα ved Aigai - så var og er

16. Ønsker du at læse mere om gravudstyr i antikken, se Kurtz, D. C. & J. Boardman 1971. *Greek Burial Customs*, samt Garland, R. 1985. *The Greek Way of Death*.

de fleste nyfundne grave plyndret. Ud af samtlige 99 grave er kun 13 fundet intakte,¹⁷ resten er enten blevet plyndret eller beskadiget på anden vis. Derfor må mange af de

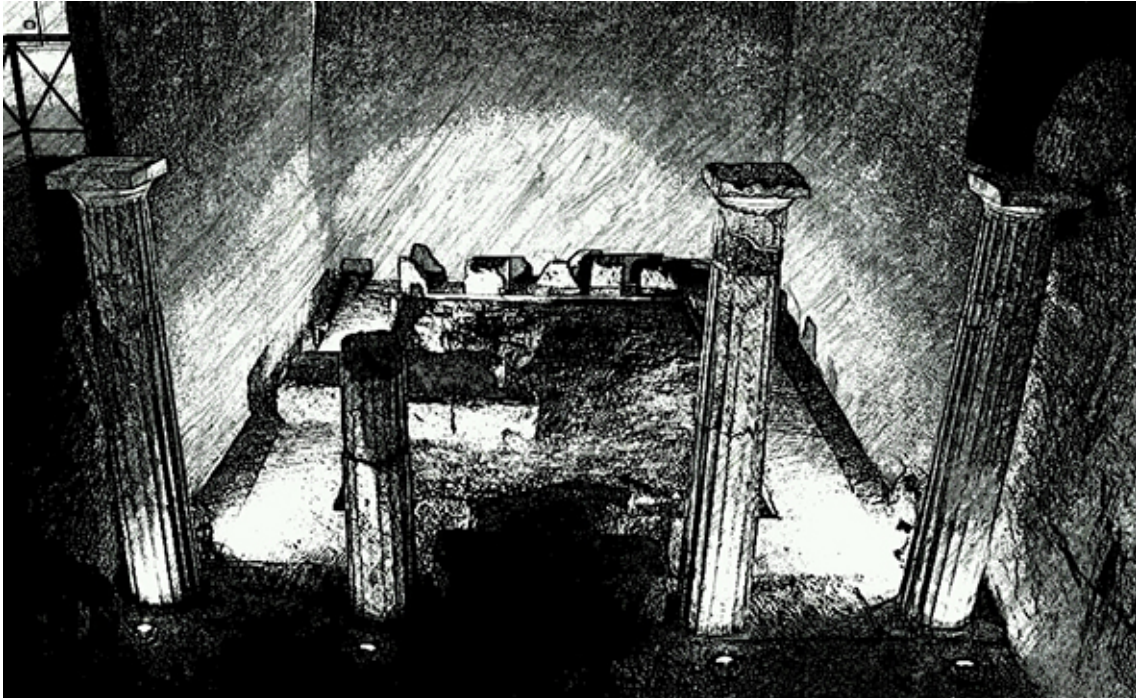

Fig. 4 – Graven med de fritstående søjlers, Aigai. Forfatterens egen tegning.

makedonske grave dateres ud fra gravenes arkitektoniske træk og udsmykning, men selv da rummer enkle grave ingen daterbare elementer. Selvom der er udført flere komparative analyser af daterede graves hvælvs perimeter, gravkamrenes grundplan, antallet af kliner i graven og gravenes placering i landskabet, har ingen af disse givet en brugbar udviklingshistorie.¹⁸

Enkelte arkæologer, med D. Boyd i spidsen, har argumenteret for, at dateringen af gravtypen skal flyttes mindst et kvart århundrede frem i tiden til tidligst at være konstrueret i slutningen af 4. årh. f.Kr. Boyd mente, at makedonerne tilegnede sig kunsten at bygge tøndehvælv østfra via Alexander III's arkitekter, der skulle have lært

17. Aghios Athanasios – Grav I; Aghios Athanasios – Grav II; Amphipolis – Grav I; Amphipolis – Grav II / Mantres; Amphipolis – Beta 1; Amphipolis – Kastis; Dion – Karitsa / Grav II; Mesimeri – Gamma; Pella – Grav B; Potidaea – unavgiven; Vergina / Aigai - Alexander IV's grav / Prince's tomb; Vergina / Aigai – Grav II; Vergina / Aigai - Grav m. Jonisk facade.

18. Pandermalis (1972).

teknikken i det øst mediterrane område. I modspil til dette påpegede E.A. Fredricks-meyer, at indgang til Nemeas stadium har tøndehvælv, og at den dateres til omkring midten af 4. årh. f.Kr. Endvidere henviser Platon til en hvælving, *ψαλιδα*, i *Lovene*, hvor han beskriver den ideelle begravelse for en statsudpeget ypperstepræst,¹⁹ hvilket beviste, at man kendte til konstruktion af hvælv i Grækenland tidligere end Boyd søgte at påvise. Debatten om den makedonske gravs hvælv er foreløbigt afsluttet med to artikler skrevet i 1987 af henholdsvis M. Andronikos og R.A. Tomlinson. Andronikos anså udviklingen af tøndehvælvet som en naturlig følge af den makedonske overklassens ønske om en større grav. Han mente, at gravtypen var udviklet over flere faser fra en cistegrav til den makedonske grav. Han argumenterede ydermere for, at gravkammeret først blev opdelt i to med en dør i skillevæggen, muligvis for at understøtte loftet efterhånden som gravene voksede. Men da cistegravene oversteg en vis størrelse, kunne det flade loft ikke længere klare presset fra tumulus. Derfor måtte der et alternativ til, og dette var det tøndehvælvede loft. Man kunne selvfølgelig være kommet uden om problemet ved at lægge gravene højere i *tumuli*, men derved ville de have mistet den beskyttelse mod gravrøvere, som den dybere placering ville yde.²⁰ Hertil foreslår Tomlinson, at inspiration til tøndehvælvet kunne være kommet fra makedonske rejsende,

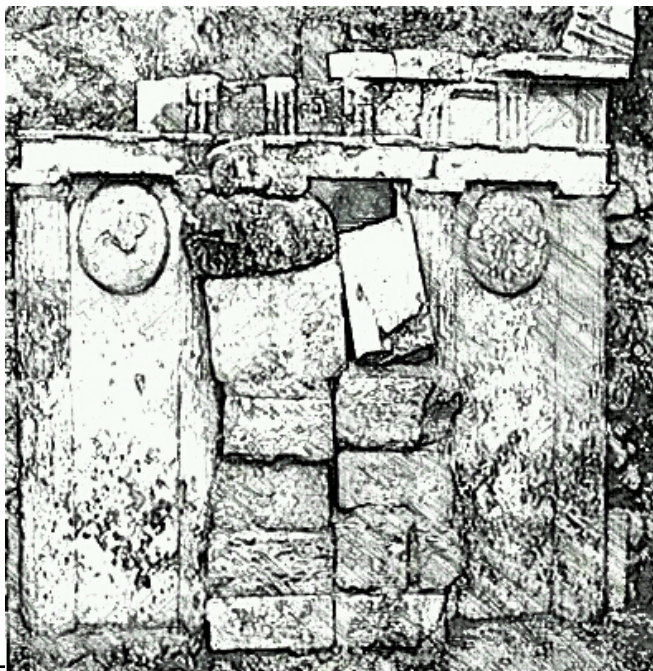

Fig. 5 – Graven ved Spelia.
Forfatterens egen tegning.

19.

3) 99-102; Lehmann (1980) 527-31; Leh-

20. Andronikos 1987: 3-12

der havde set de mesopotamiske eller ægyptiske hvælvinger, som begge på den pudsede overflade ligner det makedonske hvælv, men ikke er konstrueret på samme måde.²¹ Dette betyder, at tøndehvælvet i sig selv heller ikke har et mere præcist dateringspotentiale. Derfor må man benytte hvert eneste fragment fra gravudstyret, samt andet diagnostisk materiale, der udgraves i tumulus i forbindelse med den makedonske grav, for at få en mulig datering af disse røvede og ødelagte grave.

Ud fra de daterbare grave, får man derfor følgende billede: Helt overordnet dateres de ældste grave fra 350 f.Kr. og de yngste til første halvdel af 2. årh. f.Kr. Den ældste grav er fra Vergina – den såkaldte “grav med de fritstående søjler”, der skiller sig ud med den sin tetrastyle prostyle facade, og er den eneste grav med en fritstående kolon-

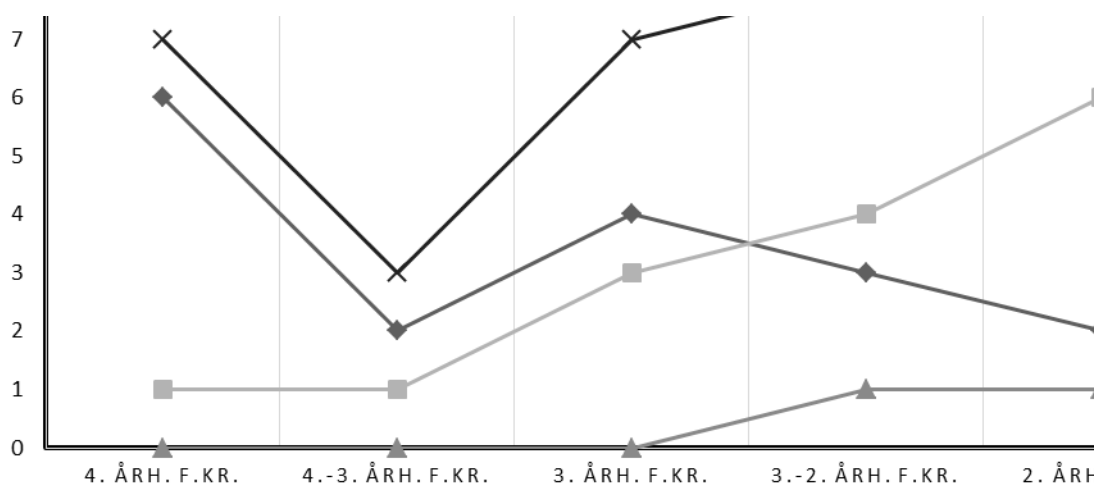

Fig. 6 – Udviklingen i antallet af grave.

nade (Fig. 4). Blandt de yngste grave er der flere, men et godt eksempel er graven i Spelia, der dateres til 2. årh. f.Kr. (Fig. 5). Ser man overordnet på antallet af grave, synes der at have været et dyk i antallet af nye grave i slutningen af 4. årh. f.Kr. og starten af 3. årh. f.Kr., ellers er antallet jævnt stigende indtil gravtypen forsvinder i midten af 2. årh. f.Kr. (Fig. 6).

Konklusion

21. Andronikos (1987) 3-12; Tomlinson (1987) 305-12.

Det kan ikke bestemmes, hvem der lå i gravene, idet kun fem grave bar en dedikation med navnet på en eller flere af gravenes ejere. Endvidere var det kun muligt at bestemme kønnet på de gravlagte i ti grave, men generelt er der fundet knogler fra både mænd, kvinder og børn i gravene. Tager man gravens omfang, udsmykning, det fundne møblement og gravudstyr i betragtning, så kan det kun have været velhavende personer eller familier, der har haft midlerne til at opføre og bruge grave af den makedonske type. Dette synes også at stemme overens med den generelle datering af gravene fra midten af 4. årh. til midten af 2. årh. f.Kr., som var en periode i det antikke Makedoniens historie, hvor der var stor velstand og derfor også mulighed for at bygge disse grave.

Tager man den makedonske historie i betragtning, synes de makedonske graves fremkomst at falde sammen med kong Philip II's regeringstid, hvor Makedonien bliver langt mere velhavende end tidligere. Det efterfølgende faldende antal af nye grave falder sammen med en periode, hvor Alexander III må have tage store dele af overklassens mænd ud af Makedonien for at føre sin 'befrielseskrig' mod perserne. Efter Alexanders død stiger antallet af nye grave igen, indtil det ser ud til at stoppe brat i midten af 2. årh. f.Kr. Dette meget bratte ophør kan måske skyldes, at gravtypen formentlig blev forbudt under det romerske herredømme. Forbuddet kan skyldes, at de blevet brugt af den makedonske adelstand, hetairoi, til at vise deres støtte til det makedonske kongehus, hvilket ikke var populært hos romerne.²²

En forklaring på den makedonske gravs udformning kendes ikke med sikkerhed. Men Andronikos teori om en udvikling fra en cistegrav til den makedonske grav som en følge af overklassens ønske om en større grav er yderst tillokkende. Konstruktionen og dekorationen af gravene, samt valget af genstande og møbler i gravene indikere, at gravene har tilhørt personer fra den mere velhavende del af befolkningen. Ydermere giver gravene et indblik i hvordan de boede eller i det mindste ønskede at bo, samt er desuden en markering af disses sociale status.

22. For en nærmere gennemgang læs Besios (1988) 190.

Et er sikkert. For hver ny makedonsk grav, der genfindes, øges vores viden om denne gravtype. De makedonske graves udseende viser en sammensætning af arkitektoniske elementer og udsmykning, som gør det klart, at flere faktorer har haft betydning for deres udformning, som f.eks. tradition, religion og mode.²³

English summary

The Macedonian tomb

The Macedonian tomb is unique in its combined features of a vaulted tomb chamber, often with elaborate decorations on both inside and outside, and the complete covering of the tomb in a tumulus. Its sudden appearance mainly in the Macedonian regions of Greece and disappearance after a few hundred years seems to be a reflection on the historical events described by later Greek and Latin authors. This article seeks through both the archaeological material and ancient written sources to shed light on when this type of grave was built, who were buried in the Macedonian tombs, and why in this form, and when it ceased to exist.

Bibliografi

Andronikos, M. 1977. "Βεργίνα. Οί βασιλικοί τάφοι τῆς Μεγάλης Τούμπας", *Athens Annals of Archaeology* 10: 1-72.

Andronikos, M. 1987. "Some Reflections on the Macedonian Tombs", *Annual of the British School at Athens* 82: 1-16.

Badian, F. 1982. "Greeks and Macedonians", *Studies in the History of Art* 10: 33-52.

Besios, M. (Μπέσιος, Μ.) 1988. "Ανασκαφικές στην Πύδνα", *Το Αρχαιολογικό έργο στη Μακεδονία και Θράκη* 2, 181-193.

Borza, E.N. 1990. *In the shadow of Olympus: the emergence of Macedon*. Princeton.

23. Se endvidere: Chilidis (2008); Fedak (1990); Kotsakis (1998); Saatsoglou-Paliadeli (1999); Tsibidou-Avloniti (2002).

- Boyd, T.D. 1978. "The Arch and the Vault in Greek Architecture", *American journal of archaeology* 82: 83-100.
- Chilidis, K. 2008. "New Knowledge Versus Consensus — a Critical Note On Their Relationship Based On the Debate Concerning the Use of Barrel-Vaults in Macedonian Tombs", *European Journal of Archaeology* 11: 75-103.
- Fedak, J. 1990. *Monumental tombs of the Hellenistic age: a study of selected tombs from the pre-classical to the early imperial era*. Toronto.
- Filow, B. 1937. "Les tombes à coupole de Mezek", *Bulletin de l'institut Archéologique Bulgare* II: 137-39.
- Fredricksmeier, E. A. 1983. "Once More the Diadem and Barrel-Vault at Vergina", *American Journal of Archaeology* 87: 99-102.
- Garland, R. 1985. *The Greek Way of Death*. Ithaca.
- Gossel, B. 1980. *Makedonische kammergräber*. Berlin.
- Heuzey, L. 1860. *Le Mont Olympe et l'Acarnanie*. Paris.
- Heuzey, L. & H. Daumet 1876. *Mission archéologique de Macédoine*. Paris.
- Hoepfner, W. 1971. "Das Ptolemaierweihgeschenk in Olympia u.e. Bauvorhaben in Alexandria. Zwei Ptolemaierbauten", *Mitteilungen des Deutschen Archäologischen Instituts, Athenische Abteilung* 86: 137-139.
- Kinch, K.F. 1920. *Le tombeau de Niausta. Tombeau Macédonien*. København.
- Kotsakis, K. 1988. "The past is ours. Images of Greek Macedonia", i Meskell, L. (ed.). *Archaeology Under Fire. Nationalism, Politics and Heritage in the Eastern Mediterranean and Middle East*. London.
- Kurtz, D. C. & J. Boardman 1971. *Greek Burial Customs*. London.
- Lehmann, P. W. 1982. "The so-called Tomb of Phillip II: an Addendum", *American Journal of Archaeology* 86: 437-42.
- Lehmann, P. W. 1981. "Once again the Royal Tomb at Vergina", *Athens Annals of Archaeology* 14: 134-44.

- Lehmann, P. W. 1980. "The so-called Tomb of Phillip II: a Different Interpretation", *American Journal of Archaeology* 84: 527-31.
- Mansel, A. M. 1943. *Die Kuppelgräber von Kirklareli in Thrakien*. Ankara.
- Mari, M. 2011. "Archaic and Early Classical Macedonia" i Lane Fox, R. J. (ed). *Brill's companion to ancient Macedon: studies in the archaeology and history of Macedon, 650 BC-300 AD*. Leiden: 79-92.
- Mari, M. 2008 "The Ruler Cult in Macedonia", *Studi ellenistici* 20: 219-68.
- Mee, C. & A. Spawforth 2001. *Greece. Oxford Archaeological Guide*. Oxford.
- Miller, S. 1982. "Macedonian tombs: their architecture and architectural decoration", *Studies in the History of Art* 10: 153-71.
- Miller, S. 1993. *The Tomb of Lyson and Kallikles: A painted Macedonian Tomb*. Mainz am Rhein.
- Papadimas, L. & G. Georgiopoulos.: Greece says vast, significant ancient tomb unearthed in north <http://www.reuters.com/article/2014/08/12/us-greece-tomb-idUSKBN0GC19J20140812>
- Pandermalis, D. 1972. "Ο νεος μακεδονικός τάφος της Βεργίνας" *Μακεδονικά* 12: 147-82.
- Petersen, K.B. 2011. *Den makedonske grav. En komparativ analyse*. København.
- Petsas, P.M. 1961. "Macedonian tombs", *Atti del VII Congresso internazionale di Archeologia Classica*. Roma.
- Rawlinson, G. 1899. *History of Macedonia*. New York.
- Saatsoglou-Paliadeli, C. 1999. "In the Shadow of History: The Emergence of Archaeology", *Annual of the British School at Athens* 94: 353-67.
- Sakellariou, M. V. (ed.). 1983. *Macedonia. 4000 Years of Greek History and Civilisation*. Athen.
- Soteriades, G. 1930. *Ανασκαφάι εν Δίου Μακεδονίας, Πρακτικά της εν Αθήναις Αρχαιολογικής Εταιρείας, 1930, Τόμος 85: 36-51.*

Tomlinson, R. A. 1977. "Vaulting Techniques of the Macedonian Tombs", *Archaia Makedonia* II: 473-79.

Tsibidou-Avloniti, M. 2002. "Excavating a painted Macedonian tomb near Thessaloniki. An Astonishing Discovery" i Stamatopoulou, M. & Yeroulanou, M. (eds.). *Excavating Classical Culture; Recent Archaeological Discoveries in Greece*, BAR International Series 1031: 91-98.

Vokotopoulou, J. (ed.). 1995. *Macedonians: The Northern Greeks and the era of Alexander the Great*. National Museum, Copenhagen.

Antikke kilder

Diodorus Siculus; Oldfather, C. H. (Ed., trans.) (1989). *Historical Library*. Cambridge, Mass.

<http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0060.tlg001.perseus-eng1:16.contents>

Herodotus; Godley, A. D. (trans.) (1920) *Histories*. Cambridge.

<http://www.perseus.tufts.edu/hopper/text?doc=urn:cts:greekLit:tlg0016.tlg001.perseus-eng1:5.17.1>

Platon; Bury, R. (trans) 1967-1968. *Laws*. Cambridge.

<http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0059.tlg034.perseus-eng1:12.947d>

Plutarch; Perrin, B. (trans.) 1919. *Alexander*. Cambridge.

<http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0007.tlg047.perseus-eng1:10.1>

Thukydides; Hobbes, T. (trans) 1843. *History of the Peloponnesian War*. London.

<http://data.perseus.org/citations/urn:cts:greekLit:tlg0003.tlg001.perseus-eng1:2.1>

Tabel 1

Grav nr	Lokalitet	Grav navn	Antik placeringsforhold	Antal kamre	Datering f.Kr.	Gravlagtes køn	Fundtilstand
1	Aegina	Akropolis graven	Nord Akropolis	1	225-200 f.Kr.	?	Plyndret
2	Aegina	Meristos grav		1	3.-2. årh. f.Kr.	?	Plyndret
3	Aegina	Maltesos Garden graven		1	3.-2. årh. f.Kr.	?	Plyndret
4	Aiani	Den makedonske grav	Nekropolen	1	?	?	Plyndret
5	Agia Paraskevi	Unavngiven	Mikri Toumba	2	4. årh. f.Kr.	?	Plyndret i antikken
6	Aghios Athanasios	Grav I / Dorisk grav	Nord for byen	2	250-200 f.Kr.	?	Intakt - Forsøgt plyndret i 1966
7	Aghios Athanasios	Grav II / Jonisk grav	Østlige udkant af byen	1	3. årh. f.Kr.	?	Intakt?
8	Aghios Athanasios	Grav III	Ved det antikke Chalastra	1	325-300 f.Kr.	?	Plyndret
9	Amphipolis	Grav I	Nekropolen 1,5 km væk-	2	250-200 f.Kr.	?	Intakt
10	Amphipolis	Grav II / Mántres	Øst for byen	1	250-200 f.Kr.	?	Intakt
11	Amphipolis	Beta	Hellenistiske nekropol	1	2. årh. f.Kr.	?	Intakt
12	Amphipolis	Kastas	Nekropolen	2	2. årh. f.Kr.	?	Intakt
13	Amphipolis	Kastas (fragmenteret)	Nekropolen	1	2. årh. f.Kr.	?	Plyndret i antikken?

14	Amphipolis	Perdrizet (Semotès - Nteré)	6 km NØ for den moderne by Ebene	2	3.årh. f.Kr.	?	Plyndret
15	Amphipolis	Tsagezi	Syd for unavngiven antik bebyggelse.	1	4.-3.årh. f.Kr.	?	Plyndret, men fundene beslaglagt.
16	Amphipolis	Kastas - New tomb	Kasta hill	3	320-300 f.Kr.	1: kvinde over 60 år 1: mand midt 30'erne 1: mand i midt 40'erne 1:spædbarn	Plyndret i antikken
17	Angista	Unavngiven	Midt i det moderne Angista	2	199-100 f.Kr.	?	Plyndret
18	(Staro) Bonce - Albanien	Bonce graven	Pavla Cuka nekropol	2	320-300 f.Kr.	?	Plyndret
19	Dion	Grav I / Soteriades	Vest for byen	2	325-250 årh. f.Kr.	?	Plyndret i antikken
20	Dion	Grav II / Karitsa	Nord for byen	1	225 - 175 f.Kr.	1: Pige 13-14 år	Intakt
21	Dion	Grav III / Malathria	Nord for byen	1	250 - 175 f.Kr.	?	Plyndret
22	Dion	Grav IV	Nekropolen	1	200 f.Kr. Ca.	?	?
23	Dion	Upubliceret		1		?	Plyndret
24	Drama	Unavngiven	Nekropolen	2	3.-2. årh. f.Kr.	?	?
25	Elaphochori on	Unavngiven	Lidt	2	325-300 årh. f.Kr.	?	Plyndret
26	Elia	Unavngiven		1	?	?	Plyndret
27	Eritria	Erotenes grav	200m fra byens akropolis, nær teatret	1	ca. 300 f.Kr.	2: Midaldrende mand	Plyndret

28	Eritria-Vathia	Euboias graven	Ligger på vejen mellem Vathia og Etretria.	1	ca. 300 f.Kr.	?	Plyndret
29	Eukarpia-Nigrita	T1	2 km nord for den antikke by	1	225-175 f.Kr.	?	Plyndret
30	Eukarpia-Nigrita	T2 (Kartål-Tepe)	2 km nord for den antikke by	1	250-175 f.Kr.	?	Plyndret
31	Haliakmon Dam	Unavngiven	Langs vejen mellem Veroia og Vergina	2	250-200 f.Kr.	?	?
32	Kalydon	Heroön graven	Udenfor bymuren	1	2. årh. f.Kr.	?	Plyndret
33	Kassopis	Unavngiven	Vestlige udkant af byen,	1	4.-3. årh. f.Kr.	?	Plyndret
34	Katerini	Unavngiven	4 km NØ for Katerini	2	400-325 f.Kr.	?	Sammenstyret og plyndret
35	Kirklareli - Tyrkiet	Grav A	nekropolen	2	4.-3. årh. f.Kr.	?	Plyndret
36	Kirklareli - Tyrkiet	Grav C	nekropolen	3	4.-3. årh. f.Kr.	?	Plyndret
37	Lagkada (Derveni)	Macridy	nekropolen	2	325-275 f.Kr.	?	Plyndret
38	Laina / Lete	Grav I	I Lete	2	4.-3. årh. f.Kr.	?	Plyndret
39	Lakkoma	A	Nord for Lakkoma	1	3. - 2. årh. f.Kr.	?	Plyndret
40	Lakkoma	B	Nord for Lakkoma	1	3. - 2. årh. f.Kr.	?	?
41	Lakkoma	Unavngiven	Nord for Lakkoma	2	325-275 f.Kr.	?	?
42	Larisa	Unavngiven	Syd for Larisa, nær Krannon	1	325-300 f.Kr.	?	Plyndret

43	Lefkadia	Charouli	Langs vejen mellem Naussa og Lefkadia, nærmeste Lefkadia	1	200 f.Kr. ca.	?	?
44	Lefkadia	Great tomb / tomb of Judgment / tomb of Krisis	Ved vejen mellem Mieza og Pella.	2	300 f.Kr. ca.	1: Midaldrende mand	?
45	Lefkadia	Kinch	Øst for Niausta	2	3. årh. f.Kr.	?	Plyndret
46	Lefkadia	Lyson og Kallikles	Ved vejen mellem Mieza og Pella	2	225-150 f.Kr.	1: ældre mand 3: ung mand	Plyndret
47	Lefkadia	Palmette / Anthemion	Ved vejen mellem Mieza og Pella	2	250-150 f.Kr.	?	Plyndret
48	Lefkadia	Theodoridi	Nekropolen mellem Naoussa, Leukadia, Chariessa og Kopanos.	1	?	?	Plyndret
49	Magnesia - Tyrkiet	Unavngiven	Udenfor bymuren.	1	325-300 f.Kr.	?	Plyndret
50	Mesimeri	Alfa	Ved landsbyen Mesimeri	1	225-150 f.Kr.	?	Plyndret
51	Mesimeri	Gamma	Ved landsbyen Mesimeri	2	?	?	Intakt
52	Nafpaktias - Grammeni Oxia	Grav A	Langs vejen syd for byen	1	?	?	Plyndret
53	Nea Kerdyllia	Grav A'	Nær Argilos	1	325-275 f.Kr.	?	Plyndret

54	Nea Kerdyllia	Karapetsas	Langs vejen mellem Thessaloniki og Kavalla	1	?	?	Plyndret
55	Nea Kerdyllia	Beta / Grav 3	Udenfor byen	2	3. årh. f.Kr.	?	?
56	Ohrid-Varos - Albanien	Unavgiven	?	1	4. årh. f.Kr.	?	Plyndret
57	Paionia	A	?	1	?	?	?
58	Paionia	B (Toumba)	Nekropol i Toumba	1	325-300 f.Kr.	?	Plyndret
59	Palatisia	Heuzey's	Det store gravfelt i Palatitsa-Vergina	2	350-175 f.Kr.	?	Plyndret
60	Pella	A	4 km NØ for Pella	1	250 f.Kr. ca.	?	?
61	Pella	B	Østlige grænse for Pella	1	225-175 f.Kr.	1: Ung kvinde	Intakt
62	Pella	C	Langs vejen mod Thessaloniki	2	300 f.Kr. ca.	?	Plyndret
63	Pella	D	Langs vejen mod Thessaloniki	2	325-300 f.Kr.	?	Plyndret
64	Pella	Rahona / Grav E	?	1	?	?	?
65	Petroporo	Unavgiven	Nekropol for det antikke Pelinnaion	1	Hellenistisk periode	?	Plyndret
66	Philippi	Heroön	Lige udenfor den antikke byen	1	250-200 f.Kr.	?	?
67	Potidaea	Unavgiven	Nekropol 2 km fra Potidea	1	2. årh. f.Kr.	?	Intakt

68	Potidaea	Petriotika	Ved Petriotika	1	300 f.Kr. ca.	?	Nyligt plyndret
69	Pydna	Alykes, Kitros	Nekropol ved vejen mellem Dion og Pydna	1	230-175 f.Kr.	?	?
70	Pydna	Heuzey (Korinou)	Nekropol ved vejen mellem Katirini og Thessaloniki	3	225-175 f.Kr.	?	?
71	Pydna	Makryghialo s	Nekropol ved vejen mellem Dion og Pydna	1	325-300 f.Kr.	?	?
72	Pydna	Upubliceret	Grav nær Heuzey Tomb	1	3. årh. f.Kr.	?	Plyndret
73	Rachi, Imathia	Unavngiven	Ved Rachi	1	2. årh. f.Kr.	?	Plyndret
74	Sedes	Grav B	Ved Sedes	1	?	?	Plyndret
75	Selce - Albanien	Unavngiven	I klippen under akropolen	2	4. årh. f.Kr.	?	Plyndret
76	Spelia	Unavngiven	Eoradaia	2	2. - 1. årh. f.Kr.	?	Plyndret
77	Stavroupolis	Marmorgrav en	2 km sydøst for Stavroupolis/ Xanthis	2	250-200 f.Kr.	?	Delvis plyndret
78	Symbola	Unavngiven	400 m udenfor byen	2	?	?	Plyndret
79	Terpni- Nigrita	Unavngiven	Nær Verga	1	Hellenisti sk periode	2: Ung mand	Plyndret
80	Thessalonik i	Charilaou	I byen	1	3. årh. f.Kr.	?	Plyndret
81	Thessalonik i	Monasteri Road	5 km ad vejen fra Thessaloniki mod Monastir.	2	225-200 f.Kr.	?	Plyndret?
82	Thessalonik i	Neapolis	I Neapolis	1	2. årh. f.Kr.	?	Plyndret

83	Thessaloniki	Old Maternity Clinic	Ca. 2 km øst for den antikke bymur	1	225-200 f.Kr.	?	Plyndret
84	Thessaloniki	Phinikas	I byen	1	325-300 f.Kr.	1: Mand	Plyndret i antikken
85	Thessaloniki	Syntrivani Square	Ved den romerske nekropol uden for den antikke øst mur.	1	325-275 f.Kr.	?	?
86	Trilophos	Unavngiven	7 km nordvest for Mesimeri	1	?	?	?
87	Vergina / Aigai	Alexander IV's grav / Prince's tomb	Ι μεγάλη τούμπα ved Aigai.	2	325-300 f.Kr.	1: teenagedren g	Intakt
88	Vergina / Aigai	Grav II	Ι μεγάλη τούμπα ved Aigai.	2	350-300 f.Kr.	1:Midaldrende mand 1:Yngre Kvinde	Intakt
89	Vergina / Aigai	Eurydices grav	Ι μεγάλη τούμπα ved Aigai.	2	ca. 340 f.Kr.	?	Plyndret
90	Vergina / Aigai	Grav m. Jonisk facade	Ι μεγάλη τούμπα ved Aigai.	2	300-250 f.Kr.	?	Intakt
91	Vergina / Aigai	Grav m. tetrastyl prostyl facade	Ι μεγάλη τούμπα ved Aigai.	2	ca. 350 f.Kr.	?	Plyndret
92	Vergina / Aigai	Grav med simpel dorisk facade	1'100 m fra graven i Palatisia og ca. 1'800m fra paladset.	1	200-150 f.Kr.	?	Plyndret

93	Vergina / Aigai	Rhomaïos	250 m fra paladset. Udenfor befæstningsmuren.	2	325-275 f.Kr.	?	Plyndret
94	Vergina /Bella tumulus	Grav I / Grav med dorisk facade	Ι Μπελλά τούμπα ved Aigai.	2	250-200 f.Kr.	?	Plyndret
95	Vergina /Bella tumulus	Grav II / Grav med krigermaleri et	Ι Μπελλά τούμπα ved Aigai.	1	300-275 f.Kr.	?	?
96	Vergina /Bella tumulus	Grav III	Ι Μπελλά τούμπα ved Aigai.	1	3. årh. f.Kr.	?	?
97	Veroia / Beroea	Grav med dorisk facade	NØ-lige gravplads	1	3. årh. f.Kr.	?	Plyndret
98	Veroia / Beroea	Tvillingegraven - Kammer A	Lige udenfor byen	1	2.-1. årh. f.Kr.	?	Sammenstyret
99	Veroia / Beroea	Tvillingegraven - Kammer B	Lige udenfor byen	1	2. årh. f.Kr.	?	Sammenstyret